

Úvod

Karel Stibral, Bohuslav Binka, Nada Johanisová

John Ruskin, umělecký kritik i sociálně-ekonomický myslitel, byl jednou z nejdůležitějších a nejoriginálnějších osobností Velké Británie 19. století. Jeho myšlení šlo často proti proudu, ať již v teoriích krásy, umění, nebo ekonomie. I když v mnohém byl jeho motivací spíše konzervativismus a tradicionalismus, měl vliv naopak na progresivní vývoj, a to jak v umění i památkářství, tak sociálně-ekonomickém ba environmentálním kontextu.

Velký zájem o něj najdeme i v Čechách na začátku dvacátého století, kdy ovlivnil např. našeho F. X. Šaldu. Po určité vlně zájmu však Ruskin pozvolna zapadl mezi jména sice významná a citovaná, ale jeho hlavní dílo zůstalo do našeho jazyka nepřeloženo a i to, co přetlumočeno bylo, se nedá označit za právě živé v širším povědomí. Jeho dílo i život u nás nezbudilo a nezbuzuje ani nějaký výrazný zájem teoretiků.

Přitom je Ruskin osobnost, jež významně zasáhla do kultury devatenáctého i dvacátého století. Ovlivnil nejen řadu osobností, ale i celých proudů. Jeho vliv je možná nejvíce patrný v sociálně-ekonomické oblasti, kde se k němu jako jednomu z hlavních inspiračních zdrojů hlásili nejen jednotlivci-vizionáři jako Gándhí, Tolstoj, Shaw, ale třeba i prakticky většina zakladatelů Labour Party a mnoho kritiků liberální ekonomie. V oblasti umění ovlivnil nejen preraphaelity, ale i umělce, pohybující se na rozhraní řemesel a umění a snažící se obnovit řemeslnou zručnost – nejen Williama Morrisa (a hnutí Arts and Crafts), ale i Century Guild (architekti A. H. Mackmurdo, S. Image) v Londýně, či Guild and School of Handicraft Charlese Roberta Ashbeeho, podnikatele s uměním A. L. Li-

bertyho, atd. Svými idejemi ovlivnil jak novogotický sloh (setkáme se dokonce s pojmem ruskinismus v architektuře), tak zprostředkovatelsky i secesi. Ruskinův vliv je ovšem patrný i v literatuře – k jeho obdivovatelům a překladatelům patřil například Marcel Proust či již zmíněný F. X. Šalda. Inspirace jeho dílem najdeme i u jednoho ze zakladatelů severoamerického dějepisu umění Charlese Eliota Nortona či u uměleckých kritiků Rogera Frye a Herberta Reeda. V památkářství byl jedním z hlavních propagátorů konzervátorského přístupu, předznamenal současné environmentální snahy o záchranu přírody a krajiny před bezohledným ničením, stejně jako různé alternativní pokusy o nápravu sociální nespravedlnosti.

Tím, k čemu se ale jeho myšlení vztahovalo vždy, byla příroda¹ a málokdo se tolik zasloužil o propojení úvah o přírodě, umění a sociálně-ekonomické oblasti. Již v devatenáctém století upozornil na řadu vzájemných vztahů mezi přírodou a lidskou kulturou i společností, stejně jako naší etikou. Téměř nikdo nevěnoval tolik úsilí a času, aby lidem přiblížil krásy přírody a dodnes jeho *Moderní malíři* přinášejí jedny z nejrozsáhlejších a nejvýraznějších chvalozpěvů na krásy hor.

Ruskinovo dílo je navíc v mnohém aktuální i dnes.² Jeho kritika převládajícího ekonomického myšlení inspiruje řadu současných sociálních či ekologických ekonomů. S moderním pohledem rezonuje jak jeho zájem o estetickou dimenzi přírody, tak jeho kritika pozitivizmu přírodních věd a v neposlední řadě i environmentální aspekty jeho díla.³

Naše monografie by chtěla poukázat, samozřejmě kriticky, na možnosti, které Ruskinovo dílo nabízí právě v oblastech, týkajících se přírody. Jakkoli vyjdeme z Ruskinova historického významu, zajímá nás především jeho aktuálnost v současnosti včetně českého myšlení. Chceme se zamyslet i nad tím, proč je dnes zájem o jeho osobu v dnešním českém kontextu vzhledem k jeho celosvětovému významu tak překvapivě malý.

Co tak uchvátilo na Ruskinovi ještě F. X. Šaldu, že ho doporučuje českému národu jako jakýsi lék proti i dnes nijak neochabujícímu „modernímu šílenství peněz“ i ničení krajiny,⁴ stejně jako velkého „Jednotitele“ oblastí od estetiky po samotný život?⁵ Co Karla Čapka, že označuje jeho moudrost za „medově sladkou“?⁶ A co ještě Václava Cílka, že doporučuje některé pasáže z *Moderních malířů* jako „jeden z nejlepších klíčů k porozumění krajině“?⁷

A co v Ruskinově díle způsobilo naopak nezájem o jeho osobnost již před půlkou dvacátého století? Jakou roli zde v českém kontextu hrála nepřítel komunistické moci, která se samozřejmě nemohla smířit s křesťansky orientovanou variantou sociálně citlivého myšlení, stejně jako s jeho odporem k industrializaci a elitářským zájmem o umění? Nebo to byl samotný způsob, kterým čtenářům své myšlenky předkládá, a který je pro mnohé natolik nepřijatelný, že přes aktuálnost myšlenek je jejich forma jednoduše diskvalifikuje bez ohledu na to, zda vládne socialismus či současný kapitalismus?

Jak bude ještě mnohokrát zmíněno, Ruskin opravdu není lehký autor, a není to jen v enormním rozsahu jeho díla či někdy komplikované angličtině. I umělecký historik a ředitel britské Národní galerie Kenneth Clark, který se do jisté míry podílel na znovuprobuzení zájmu o dílo tohoto myslitele v šedesátých letech, si uvědomoval složitý a v mnohém paradoxní vztah k němu i u samotných britských čtenářů. Ruskin byl totiž v prvních dekádách dvacátého století často citován, ba dokonce v různých reprezentativních edicích vydáván, vznikala o něm bohatá sekundární literatura i společnosti na něj navazující, ale ještě před půlím století tento zájem náhle zeslábl a Ruskin byl sice stále vydáván, ale nikoliv skutečně čten. Snad žádný jiný autor po své smrti podle Clarka neutrpěl takový úpadek své reputace.⁸

A již Clark se ptal, co mohlo způsobit tak velký výkyv v zájmu o jednu osobnost, který jde daleko za normální výkyvy módy. Sám pak nabízel tři důvody,⁹ který je možná dobré si

připomenout, neboť jsme se s nimi museli potýkat i my sami a každý potencionální současný čtenář:

1. Prvním důvodem, proč Ruskin upadl v nemilost během první půlky dvacátého století bylo jednoduše to, že byl přílišný moralista a kazatel, doslova zavalující své texty citáty z Bible. Dnešní liberálně orientovaný čtenář snáší mnohem hůře než jeho předchůdce ze století devatenáctého tento typ textu, který je v podstatě kázáním, a Ruskinova snaha spojovat jakýkoliv objekt od architektury po mineralogii s křesťanským moralizováním je pro něj značně cizí.

2. Dalším důvodem je jeho neustále se měnící koncentrace. Stále něco jiného přitahuje jeho pozornost, neustále nadšeně těká od objektu k objektu. Je to ovšem součást jeho génia, a tam, kde pozornost dokáže udržet, jako např. ve druhém dílu *Moderních malířů*, se stává bezbarvým. V pozdějším věku se jeho schopnost soustředění ještě zhoršuje a pro čtenáře je značně frustrující, když téměř každá nová věta začíná nový směr myšlení, a vrhá ho, jak píše Clark, do „*hysterického zoufalství*“.¹⁰ K tomu ještě připočteme jistou kombinaci nestřídmosti s arogancí a až nepochopitelnou neschopnost uvést své znalosti do souladu se svými vyjádřeními. Například jeho geologické znalosti byly často tváří v tvář dojmu z hor zapomenuty a místo, aby je uplatnil, dal přednost fantastickým etymologickým exkurzům.

3. Třetím důvodem je podle Clarka nedůvěra současného čtenáře k jeho výmluvnosti. Ruskin je prostě nezastavitelný. Nechává se doslova strhnout, dostává se do „jiného stavu vědomí“, je „intoxikován“ a pak píše i věci (třeba obhajuje udržování kolonií násilím), na které by měl ve střízlivém stavu úplně opačný názor. Clark upomíná na to, že Ruskin není paradoxně čten i pro některé své názory (obhajoba otroctví, nižšího postavení ženy atd.), které v současnosti mohou působit amorálně. Může být tedy dnes vnímán přesně naopak, než jak byl vnímán svými současníky – a dodejme, i svými českými propagátory, kteří ho viděli doslova jako jakéhosi

apoštola pravdy, krásy a lásky. Clark dodává, že u řady autorů je do budoucna dochován pouze vrcholek ledovce, jedno či dvě díla, která ho přetrvají a jsou stále živá. Bohužel, u Ruskina je to nejlepší roztroušeno do mnoha děl.*

V následujícím textu však Clark ukazuje,¹¹ proč by měl být naopak Ruskin čten i v nové době (tedy před padesáti lety, ale domníváme se, že to platí i dnes):

1. Měl by být čten jednoduše proto, že byl básníkem, schopným přesného vnímání a úžasného smyslu pro analogii. Pro svou schopnost vyjádřit bohatým a krásným jazykem emoce; popsat a vyjádřit objekty přírody i umění, může dodnes vzbuzovat potěšení, nadšení ba i úžas.

2. Byl fascinujícím a komplexním charakterem, doslova vytvořeným z kontradikcí: inteligence a hlouposti, puritanismu a rafinované smyslovosti, sobectví a extrémní velkodušnosti. Jemu samotnému, stejně jako jeho tvorbě, často chyběla konzistence a systém, ale právě proto je jeho dílo současně i plně překvapení, které udržovalo jeho původního čtenáře ve stavu napjatého očekávání a i dnes může svými zvraty doslova šokovat. Vyvozovat z jeho tezí nějaké důsledky, pro to co se mu bude líbit na konkrétních věcech, opravdu nelze a (jak uvidíme i v našich kapitolách) Ruskin dokáže v leccěms překvapit.

3. Měli bychom ho podle Clarka číst i pro jeho schopnost vidět souvislosti tam, kde nám ostatním nejsou zjevné. I když tato jeho schopnost propojování vedla, zvláště v jeho pozdějším díle, nezřídka až k intelektuálnímu chaosu, umožnila mu zároveň vidět svět v jeho celistvosti a nacházet nečekané morální dimenze jak v umění, tak v ekonomické sféře. Ruskin se svým důrazem na celek odmítá proto jak jednorozměrného „estetického“, tak i jednorozměrného „ekonomického“ člověka.

* Proto také Clark vydává komentovaný soubor kratších citací z celého Ruskinova díla, nikoliv další sekundární literaturu, ani nové vydání nějakého konkrétního celého textu.

V naší publikaci bychom se ale samozřejmě rádi pokusili přiblížit Ruskina i dnešnímu českému čtenáři a zprostředkovat kriticky především některé jeho myšlenky týkající se přírody v kontextu různých oblastí: filosofické, estetické i sociálně-ekonomické a environmentální. Vztah člověka k přírodě, dnes tak znovu a znovu promyšlený, je přece jedním z ústředních problémů naší doby. Ruskin může být v tomto ohledu velmi inspirativní myslitel, protože příroda je u něj jedním z nejdůležitějších témat, a přitom se objevuje napříč řadou jeho děl po celý jeho život. Vzhledem k tomu, že je pro Ruskina důležitá příroda, ať již uvažuje o umění, kráse či lidské společnosti a ekonomice, je pro nás především podnětný tím, jak se jí komplexně snažit pochopit a neztratit přitom ze zřetel všechny možné stránky lidské společnosti a kultury. Ukazuje, jak se věnovat přírodě a nepřejít na pozice přírodních věd, jak se věnovat i hodnotám přírody pro lidskou společnost, a nepřístupovat k problému pouze metodami odvozenými z „tradiční“ vědy, která se snaží každou oblast odděleně a „objektivně“ analyzovat, ať již na půdě samotných přírodních věd či věd sociálních.

Existuje samozřejmě otázka, zda se vůbec lze snažit „vydestilovat“ Ruskinovy názory z rozsáhlých, intuitivně chrlených textů, často si navzájem protiřečících či jednoduše logicky neudržitelných. Vždyť co je na Ruskinovi přitažlivé, nejsou nějaké konzistentní myšlenkové konstrukce, ale spíše okouzlené pasáže popisující přírodní krásy, stejně jako prorocké průhledy či nápady. Systematizací se samozřejmě tyto stránky jeho díla spíše vytratí a zbydou obnažené konstrukce, ba jakési groteskní a rozpadající se kostry, které často jednoduše nedrží bez „masa“ Ruskinovy imaginace pohromadě. Přesto je, podle nás, dobré tento pokus podniknout, protože to není přeci jen forma Ruskinových myšlenek, co je dodnes zajímavé.

Jak ovšem čtenář uvidí, v každé oblasti, na kterou jsme se zaměřili (filosofickou, estetickou a sociálně-ekonomicko-

environmentální), jsme tak učinili poněkud odlišnou metodou, která vyplynula i z odlišného místa a struktury daného tématu v Ruskinových dílech, a stejně tak poněkud jiné byly závěry jednotlivých podkapitol. Celý text bude uveden stručným Ruskinovým životopisem s akcentem na složku vztahu k přírodě.

V kapitole první, věnující se Ruskinovu pojetí přírody v kontextu filosofie, se B. Binka pokusí, již pro roztroušenost těchto názorů po celém díle i pro jejich značnou disparátnost, vypracovat spíše výklad tří různých typů Ruskinova přístupu a kriticky zhodnotit jejich konzistenci. Ústředním zde bude Ruskinovo specifické pojetí evoluce, i s ní do jisté míry kontradiktorická Ruskinova koncepce světa ovlivněná platónským a křesťanským pohledem na svět, stejně jako jeho teze založené na negaci některých názorů (např. mechanistické vědy).

V druhé kapitole K. Stibrala bude čtenář seznámen s Ruskinovým pojetím estetické dimenze přírody, v mnoha ohledech vyplývající jak z jeho pojetí krásy, tak ale i pojetí umění a pravdy. Tato kapitola se snaží systematizovat a analyzovat již Ruskinem podniknuté pokusy o systematizaci a představit především jeho soustředění na krásu hor v *Moderních malířích*, kteří nikdy nebyli do češtiny přeloženi, a doplnit je i o jeho názory na pojetí krásy organismů a o Ruskinovu polemiku s Darwinovým názorem na vznik estetických jevů v přírodě.

Ve třetí kapitole od N. Johanisové se pak čtenář seznámí s hlavním tématem druhé poloviny Ruskinova života – sociálně-ekonomickými teoriemi, kde bude ovšem akcentován právě Ruskinův vztah k přírodě a také zárodky (v dnešní terminologii) environmentálního myšlení. Bude ukázáno, jak tato dnes asi nejaktuálnější část díla souvisí s vývojem jeho myšlení, které se od úvah nad uměním a estetikou přírody posunulo do sociální oblasti, aniž by ztratilo ze zřetele i svůj předchozí vývoj.

Závěrečná kapitola pak představí reflexi Ruskinova díla v Čechách (především po jeho smrti roku 1900). Jeho vliv nalezneme především u F. X. Šaldy, ale i u dalších umělců, teoretiků umění i sociálních myslitelů. Již po první třetině století však zájem o Ruskina slábl a i v celé druhé půlce dvacátého století nenalezneme s výjimkou filosofa J. Šafaříka vlastně žádné významné stopy po rozvíjení Ruskinova odkazu, jakkoli zůstával stále jeho význam živý především v kruzích uměleckých historiků.

Knihu jsme doplnili – byť ne příliš rozsáhlou – barevnou obrazovou přílohou Ruskinova vlastního výtvarného díla. Dokládá nejen jeho kvality jako kreslíře, ale ilustruje spolu s dalšími obrázky v textu jeho mimořádný zájem, a pozorovatelský talent zaměřený především na přírodu a architekturu.

Doufáme, že tato publikace – přes výhrady, které k Ruskinově odkazu máme v různé míře i my – splatí jistý dluh nezájmu o jeho dílo v českých zemích a ukáže i směry, které by se mohly, s více či méně kritickým přístupem, inspirovat jeho dílem i dnes.

Autoři by rádi poděkovali za pomoc či cenné rady při přípravě publikace následujícím osobám a institucím: katedře environmentálních studií FSS MU v Brně, především jejímu vedoucímu dr. Zbyňku Ulčákovi. Dále pak dr. Radimovi Hédlovi, Mgr. Ivaně Binkové, dr. Janu Staňkovi, Mgr. Janu Stejskalovi, Mgr. Pavlu Činčerovi, za rešeršní činnost pak Mgr. Kateřině Pařízkové a Bc. Barboře Bakošové.